

УДК 341.231.14

Г.Ю. ГУЛЄВСЬКА, канд. юрид. наук, доц., Запорізький національний університет
С.М. СЕРГЄЄВА, канд. юрид. наук, Запорізький національний технічний університет

БІОЕТИКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: біоетика, біомедицина, права людини, міжнародно-правові акти, ЮНЕСКО

У новітніх дослідженнях процесу трансформації правової системи в умовах глобалізації, що здійснюються на підставі антропологічного підходу, вказується на те, що «останнім часом найдраматичніші наукові відкриття дедалі частіше стосуються сфери, яку можна назвати «внутрішньою реальністю», а саме сфери того, чим людська істота є й чим потенційно може стати. Глобалізація кидає виклик людству на персональному рівні, де істотним бар'єром завжди була біологічна суверенність кожної людини, її унікальність» [1, с.44].

Виникнення біоетики як міждисциплінарної галузі людського знання в середині ХХ ст. не було випадковим, його зумовила необхідність пошуку адекватної відповіді на загрозу з боку науково-технічного процесу в галузі біомедицини, як для природного (фізичного) буття людини, так і збереження його моральної ідентичності. У цьому контексті актуальним залишається попередження А. Швейцера про небезпеку перетворення людини на надлюдину, адже, «надлюдина, наділена надлюдською силою, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Що більше зростає її могутність, то біднішою вона стає. Наша совість має прокинутися й усвідомити, що чим більше ми перетворюємося на надлюдей, тим нелюдянішими стаємо» [2, с.7].

До біоетичних проблем відносять етичні питання абортів; контрацепції і нових репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатне материнство); проведення експе-

риментів на людині і тваринах; отримання інформованої згоди і забезпечення прав пацієнтів; визначення смерті, самогубства і евтаназії; проблеми відношення до вмираючих хворих (госписи); демографічної політики і планування сім'ї; генетики (зокрема проблеми досліджень геномів, генної інженерії і генотерапії); трансплантології; справедливості в охороні здоров'я; клонування людини, маніпуляцій із ствольними клітинами і ряд інших.

Зазначені питання, що пов'язані з прогресом генетики, геномики, фармакології, трансплантології, біотехнології, клонування набувають все більшого значення як напрямок міжнародно-правового пошуку у контексті забезпечення та захисту прав людини. В юридичній літературі вказується на формування «біоправа», «біоетичного законодавства», «біоетичних прав людини». Спільний науковий поступ біології і медицини є вже усталеним традиційним поєднанням, зазначає О. Кашинцева, та формують крізь призму права нову галузь знань – біоюриспруденцію [3, с.207]. Вагому роль у розвитку зазначених правових конструкцій відіграє процес формування та становлення міжнародно-правових стандартів у сфері біоетики.

Біоетичні питання привертають все частіше увагу авторів, що працюють у різних галузях наукових знань, серед них – Ж. Судо, Ді Бернардо Дж, Рамон Л. Лукас, Е. Згречча, Б. Юдін, А. Іванюшкін, Ю. Лопухін, І. Сілуянова, Ю. Кундієв, О. Дембновецький, М. Чащин, Р. Рудий, Т. Тарахонич, О. Тарахонич, О. Ліщинська-Милян, С. Пустовіт, І. Бойко та ін. Безпосередньо правові проблеми біоетики, зокрема і їх міжнародно-правові аспекти розглядають у своїх працях П. Вітте, С. Стеценко, І. Сенюта, Р. Гревцова, М. Медведєва, А. Абашидзе, А. Солнцев, Є. Тарасьянц, Н. Седова, А. Овсяк, П. Тищенко, Г. Терешкевич, О. Кашинцева тощо.

Наукове дослідження, проведене в рамках даної статті, має за мету проаналізувати процес формування та становлення міжнародно-правових стандартів прав людини в сфері біоетики. В свою чергу, наукова новизна публі-

кації полягає у тому, що даний аналіз здійснено з урахуванням останніх міжнародно-правових актів та результатів діяльності міжнародних організацій у зазначеній сфері, у контексті проблематики долучення України до новітніх напрямків міжнародно-правового пошуку у сфері біоетики.

Ван Ранслер Поттер, якого зазвичай називають «батьком біоетики» пропонував розуміти біоетику як науку виживання, що повинна бути не просто наукою, а новою мудрістю, яка б об'єднала б найважливіші і вкрай необхідні елементи – біологічні знання і загальнолюдські цінності [4, с.9]. В сучасній науковій літературі біоетика розглядається як спосіб осмислення важливих ситуацій, що стосуються здоров'я і хвороби, життя та смерті людини, і пошук гідних моральних шляхів виходу з них в умовах співіснування альтернативних можливих рішень [5, с.45]; зазначається, що «об'єктом біоетики є втручання людини в природні процеси, її ставлення як до навколишньої, так і до людської природи. Її предметом є моральні проблеми, які виникають при цьому, – проблеми виживання людства та збереження Життя на планеті» [6, с.22].

Не можна не погодитись із тим, що в цілому біоетика існує швидше як безперестанне поле етичних та правових проблем, що розширюється і ускладнюється, та, як правило, не мають простих і однозначних рішень, ніж як наукова дисципліна із чітким і загальноприйнятим концептуальним апаратом. Існує безліч версій біоетики, що принципово відрізняються один від одного в найістотніших моментах [7].

Для юридичної науки важливою є вказівка на зв'язок права та біоетики, аналіз феномену біоетики у контексті забезпечення прав людини. Реальність методологічного кросингу біоетики і права підкреслює Н. Седова, зауважуючи, що біоетика та право співвідносяться як пересічні множини, створюють нормотворче поле, яке не можна віднести ні до тієї, ні до іншої дисципліни, що створює проблеми нормативної ідентифікації. Але таке поле перетину необхідне для народження но-

вих ідей, норм, оцінок, затребуваних як в біоетиці, так і в праві [8, с.61].

В межах теорії права, конституційно-правової та міжнародно-правової науки, права людини пов'язані зі сферою біоетичних проблем, пропонується розглядати як нове (найчастіше – четверте) покоління прав людини, що почало формуватися у 1990-х роках ХХ століття та «пов'язане із розвитком нових можливостей, обумовлених відкриттями у галузі медицини, генетики, біології» [9].

Наразі міжнародно-правові стандарти прав людини в сфері біоетики перебувають на стадії формування, невирішеним залишається питання меж та імперативності відповідного правового (зокрема, і міжнародно-правового) втручання. Так, аналізуючи міжнародно-правовий аспект норм етики і права в питанні біомедичних досліджень, М. Медведєва згадує три моделі взаємодії біоетики та права: 1) соціологічну модель (роль права нівелюється, оскільки воно не здатне розв'язати етичні дилеми, індивідуальна свідомість і професійні стандарти медичної етики є головними регуляторами суспільних відносин); 2) формалістичну модель (право відіграє провідну роль в регулюванні будь-яких біоетичних питань, визначаючи жорсткі санкції за порушення встановлених приписів); 3) ліберальну модель (право закріплює лише деякі загальні біоетичні принципи) [10, с.122].

Перше найбільш резонансне обговорення міжнародною спільнотою проблем біоетики відбулося у Нюрнберзі (1946 р.) і було пов'язане з медичними дослідженнями на людях, що проводилися під час Другої світової війни. Саме тоді було створено так званий «Нюрнберзький кодекс», який регламентував проведення наукових експериментів та дослідів на людях (вимоги даного кодексу є моральними нормами та не мали обов'язкового характеру). Важливість даного акту в його першості, суттєвого впливу на науково-медичну практику він не справив, а превалювання зацікавленості людства або окремих держав у отриман-

ні наукових знань над інтересом збереження здоров'я окремих осіб продовжувалося.

Серед міжнародних актів, що встановлюють етичні стандарти проведення наукових досліджень на людині, в основу якого покладено принцип автономії особи пацієнтів і випробовуваних, слід відзначити Гельсинську декларацію про етичні принципи медичних досліджень за участю людини Всесвітньої медичної асоціації (ВМА) прийнятої 1964 року із поправками 1975 р., 1989 р., 1996 р. та 2000 р., Міжнародні етичні керівні принципи стосовно біомедичних досліджень над людьми, прийняті Радою міжнародних науково-медичних організацій у 1982 р. із поправками 1993 р. та 2002 р. Зазначені акти акумулювали інтенсивні теоретичні дослідження етичних проблем щодо наукових експериментів, що є одним із фундаментальних напрямів біоетики, разом з тим вони не мають обов'язкової юридичної сили, за своїм статусом є етичними кодексами неурядових міжнародних об'єднань та структур.

Прикладом універсальних міжнародних актів, які, попри їх важливе значення, не обов'язкові для виконання з погляду міжнародного права, є Загальна декларація «Про геном людини і права людини» 11.12.1997 р., прийнята на XXIX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО та Універсальна декларація з біоетики і прав людини 2005 р. Сфера дії останньої поширюється на питання, що стосуються медицини, наук про життя та пов'язаних з ними технологій стосовно людини, з урахуванням їх соціальних, правових та екологічних аспектів.

На відміну від попередніх, навіть впливових декларацій, що приймалися професійними організаціями, ухвалення останньої Декларації 2005 року, як зазначається фахівцями-міжнародниками, вперше за всю історію біоетики продемонструвало прихильність всіх держав-членів міжнародного співтовариства до поваги та застосування основних принципів біоетики, сформульованих в одному єдиному тексті. Ухвалення декларації також демонструє, що на сьогоднішній день існує

згода щодо принципів, які покладені в основу міжнародної мультикультурної біоетики, яка, у свою чергу, міцно базується на міжнародно визнаних правах людини. Через декілька десятиліть біоетика перетворилася на авторитетну і визнану дисципліну. Важливо відзначити також розширення кола принципів, які виходять не тільки з індивідуальної або міжособової перспективи, але також з перспектив окремих співтовариств, суспільства в цілому і навіть глобальної перспективи. Ця нова сукупність фундаментальних принципів – не тільки результат процесу інтернаціоналізації біоетики, але і відправна точка справжньої глобалізації біоетики – такої глобальної біоетики, яка виявляє цікавість до проблем, що виникають у всіх регіонах миру, і яка відгукується на потреби всіх людей на нашій планеті. Інноваційний характер декларації полягає в тому, що вона проголошує зобов'язання урядів дотримувати ряд біоетичних принципів, що наділяє даний акт моральним авторитетом і породжує моральні зобов'язання для останніх [11].

Першим обов'язковим для виконання міжнародно-правовим актом в сфері біоетики можна вважати загальноєвропейську Конвенцію про захист прав та гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини і біомедицину (Рада Європи, 1997 р.), що набула чинності 1999 р. та додаткові Протоколи до неї.

Долучення України до міжнародно-правового регулювання проблем в сфері біоетики передбачає необхідність ратифікації зазначеної Конвенції. Так, серед положень резолюції останнього, IV Національного конгресу з біоетики, який відбувся у вересні 2010 р. у Києві (як і трьох попередніх конгресів 2001 р., 2004 р. та 2007 р.), є пропозиція, з метою більш повної реалізації біоетичних принципів в Україні та розширення міжнародної співпраці прискорити ратифікацію Конвенції про права людини і біомедицину 1997 р. Більш ефективній імплементації біоетичних міжнародно-правових норм до вітчизняного законодавства буде сприяти також прийняття

окремого закону про біоетику, про що неодноразово зазначалося у правничій літературі.

Як зазначає Хенк тен Хаве, остання декада ХХ сторіччя засвідчила підвищення інтересу світової спільноти до проблем біоетики, зокрема було проведено шість всесвітніх конгресів і п'ять європейських конференцій, в більшості країн Європи і Америки створені національні комітети з біоетики, в США і Франції вони організовані при президентах цих держав. Практично всі міжнародні організації – ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня медична асоціація, Рада Європи – мають в своєму складі комітети або комісії, що постійно займаються цими проблемами. У багатьох країнах існує мережа комітетів з біоетики: центральні, регіональні і місцеві (лікарняні або інститутські). В даний час чисельні міжнародних організацій здійснюють діяльність і мають консультативні органи в області біоетики. Формування біоетики як глобальної галузі знань є одним із пріоритетних напрямків діяльності ЮНЕСКО. Її програма по етиці була ініційована в 1993 р. створенням Міжнародного комітету з біоетики (МКБ) – першого і до теперішнього часу єдиного комітету з біоетики з глобальними сферою дії і членством експертів. Метою програми ЮНЕСКО є визначення найбільш значущих етичних проблем для різних регіонів миру з тим, щоб на цій основі визначити і здійснити відповідні стратегії, які сприяли б етичній рефлексії на регіональному і субрегіональному рівнях, а також для посилення національних можливостей і міжнародної співпраці в біоетиці [11].

Одними із найважливіших напрямків роботи ЮНЕСКО в сфері біоетики є запровадження та поширення освіти у цій галузі, а також допомога біоетичним комітетам. Діяльність цих комітетів направлена на стимулювання обміну ідеями і інформацією, підтримку прийнятих рішень, розробку інструментів для встановлення стандартів і посиленні координації і контактів між експертами і установами (наприклад, за допомогою

баз даних). Вони укріплюють роль ЮНЕСКО як міжнародного громадського центру по етичних питаннях. Більш того, етичні комітети стануть одним з найбільш важливих органів-посередників для введення в дію нормативних інструментів, прийнятих державами-учасниками Декларації про біоетику та права людини 2005 року.

Слід відзначити й участь України у програмах ЮНЕСКО. Наприклад, у грудні 2010 р. створене Українське Відділення Кафедри ЮНЕСКО з біоетики Інституту медичного і фармацевтичного права та біоетики Академії адвокатури України, яке є частиною Міжнародної мережі Відділень Кафедри ЮНЕСКО з біоетики Міжнародного Центру Здоров'я, Права та Етики Юридичного факультету Університету м. Хайфи. Створення такого Відділення підтримане Національним комітетом з питань біоетики Національної Академії наук України.

Міжнародно-правове регулювання біоетичних проблем знаходиться в стадії формування та становлення, характеризується, з однієї сторони, єдністю намірів країн світу врегулювати дані питання на підставі концепції людської гідності та загально визнаних міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. З іншого боку, існування різних моделей біоетики, різних підходів до тлумачення змісту низки оціночних понять (та ж «людська гідність»), що склалися внаслідок плюралізму культурних чинників зумовлюють неоднозначність та певну невизначеність такого регулювання, зокрема стосовно кардинальних питань біоетики, таких наприклад, як визначення початку та закінчення життя, правового статусу ембріона тощо.

Вирішення зазначених питань відбувається переважно в межах національного законодавства та практики його застосування. Враховуючи всю складність біоетичних проблем слід позитивно оцінити активізацію міжнародно-правового пошуку у даному напрямку та підкреслити необхідність його подальшого

розвитку задля забезпечення результативного міжнародного діалогу у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011.

2. Ліщинська-Милян О. І. Філософські та прикладні аспекти біоетики / О. І. Ліщинська-Милян. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004.

3. Кашинцева О. Ю. Право біоетики та медичне право: новий напрямок наукових досліджень Київського університету права НАН України / О. Ю. Кашинцева // Часопис Київськ. ун-ту права. – 2009. – № 4.

4. Поттер В. Р. Биоэтика: мост в будущее / Поттер В. Р. ; под ред. С. В. Вековшиной, В. Л. Кулиниченко. – К, 2002.

5. Силуянова И. В. Биоэтика в России: ценности и законы / И. В. Силуянова. – М. : Грань, 2001.

6. Пустовит С. В. Глобальная биоэтика: становление теории и практики (философ-

кий анализ) / С. В. Пустовит. – К. : Арктур–А, 2009.

7. Юдин Б. Принципы биоетики / Б. Юдин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antidrug.health.am/news/resources/posts/2677>.

8. Седова Н. Биоэтика: между философией и правом / Н. Седова // Матеріали IV Національного конгресу з біоетики (м. Київ, 20–23 вересня 2010 р.). – К., 2010.

9. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 122 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10vlovpg.pdf>.

10. Медведєва М. Норми етики та права в регулюванні біомедичних досліджень: міжнародно-правовий аспект / М. Медведєва // Сучасні проблеми біоетики / редкол. Ю. І. Кундієв (відп. ред.) та ін. – К. : Академперіодика, 2009.

11. Хенк тен Хаве Деятельность Юнеско в области биоэтики / Хенк тен Хаве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.remedium.ru/section/marketing/detail.php?ID=31601&PAGEN_1=2.

Гулевська Г. Ю. Біоетика та права людини: міжнародно-правовий аспект / Г. Ю. Гулевська, С. М. Сергєєва // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 196–200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ggjmpa.pdf>

Розглянуто процес формування та становлення міжнародно-правових стандартів прав людини в сфері біоетики. Проаналізовано міжнародно-правові акти та результати діяльності міжнародних організацій у цій галузі, питання долучення України до новітніх напрямків міжнародно-правового пошуку у сфері біоетики.

Гулевская А.Ю. Сергеева С.Н. Биоэтика и права человека: международно-правовой аспект

Рассмотрен процесс формирования и становления международно-правовых стандартов прав человека в сфере биоэтики. Проанализированы международно-правовые акты и результаты деятельности международных организаций в этой области, вопросы участия Украины в новейших направлениях международно-правового поиска в сфере биоэтики.

Hulyevska G.Yu., Sergeeva S.M. Bioethics and Human Rights: International Legal Aspects

The process of the formation and establishment of international legal human rights standards in the field of bioethics is considered. International legal acts and performance of international organizations in this field, the question of the newest additions to the directions of Ukraine international legal research in the field of bioethics are analyzed.